

ՀՀԳԱԱՀր. Աճառյանիանվանլեզվիինստիտուտ

Հակոբյան Գոհար Գարեգինի

«Հարավկասպյան-ատրպատականյան իրանական լեզվամիությունը»

Ժ.02.06 – «Ասիայի հին նոր լեզուներ» մասնագիտությամբ բանասիրական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության

ՄԵՂՄԱԳԻՐ

Երևան
2022

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Հայ-ռուսական համալսարանում:

Գիտական ղեկավար՝ Բ.Գ.Պ. պրոֆ. Գառնիկ Մերգեյի Ասատրյան

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝ Բ.Գ.Պ. պրոֆ. Միխայիլ ՄերգեյիՊելևին
Բ.Գ.Թ. Վահե ՍուրենիԲոյաջյան

Առաջատար կազմակերպություն՝ Թեհրանի համալսարան

Պաշտպանությունը կայանալու է 2022թ. հունիսի13-ին՝ժ.15-ին ՀՀ ԳԱԱ Հրայրա Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտում գործող ԲՈԿ-ի՝«Լեզվաբանություն» 019 մասնագիտական խորհրդում:

Հասցեն՝ Երևան 0015, Գրիգոր Լուսավորչի փողոց15:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ Հր.Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2022թ. ապրիլի 28-ին:

Մասնագիտական Խորհրդիգիտական քարտուղար՝
Բ.Գ.Թ., դոցենտ Ն.Մ.Սիմոնյան

Ատենախոսության նպատակն ու խնդիրները

Լեզվամիություն (Sprachbund) ասելով՝ սովորաբար հասկանում են երկար համակեցության արդյունքում զուգահեռ և նույնաման հատկանիշներ ձեռք բերած ոչ ցեղակից լեզուների միավորումը: Լեզվամիության օրինակ էԿովկասանատոլիական լեզվամիությունը, որն ընգրկում է հայերենը, վրացերենը, թուրքերենը, օսերենը:

Ատենախոսությունը ենթադրում է *լեզվամիություն* հասկացության այլ մեկնություն. մենք քննում ենք սերտ ցեղակից լեզուների մի խումբ, որոնք պատկանում են իրանական լեզուների հյուսիսարևմտյան խմբին (խոսքը հարավկասպյան-ատրպատականյան լեզուների՝ զազայի, գիլաքիի, մազանդարանիի, թալիշերենի, թաթերենի, գորանիի, Սեմանի շրջանի բարբառների, կենտրոնական կասպյան և կենտրոնական Ալբորզի բարբառների մասին է):

Ատենախոսության թեմայի արդիականությունը և արդյունքների նորությունը

1) Աշխատանքը գիտական շրջանառության մեջ է դնում *լեզվամիություն* հասկացությունը սերտ ցեղակից լեզուների համար:

2) Ժամանակակից իրանական լեզուների հյուսիսարևմտյան խմբին պատկանող լեզուների համեմատական քննությանը շատ քիչ ուշադրություն է դարձվել: Ավելին, գոյություն ունեցող ուսումնասիրությունները վերաբերում են այս լեզուների առանձին բարբառների կամ բարբառախմբերի քննությանը: Այս առումով ատենախոսությունը մեծ կարևորություն ունի իրանական լեզուների համեմատական լեզվաբանության համար:

3) Ատենախոսությունը նաև հստակեցնում է զազաների և գորանների պատմական հայրենիքի աշխարհագրական սահմանները. զազան այժմ տարածված է ժամանակակից Թուրքիայի Արևելյան Անատոլիայի շրջանում՝ սահմանակից լինելով հյուսիսում՝ Բաբերդի (թուրք. Bayburt) շրջանին և Ճորոխ (թուրք. Çoruh, հուն. Ακαμφίς) գետին, հյուսիս-արևմուտքում՝ Սեբաստիային(թուրք. Sivas, հուն. Σεβάστεια, Σεβαστή), հարավ-արևմուտքում՝ Մալաթիային (հուն. Μαλάτεια), հարավում՝ Տիգրանակերտին (թուրք. Diyarbakir, ասոր. Āmid), հարավ-արևելքում՝ Վանա լճին, իսկ գորանին՝ Իրան-Իրաք սահմանի երկայնքով՝ ընդգրկելով հարավ-արևելքում Քերմանշահի, հյուսիս-արևելքում՝ Սանանդաջի, հյուսիս-արևմուտքում՝ Մոսուլի միջև ընկած տարածքը: Սակայն ենթադրվում է, որ զազաներն ու գորանները իրենց ներկայիս բնակության տարածք են գաղթել Կասպից ծովի հարավային ափերից մոտավորապես 9/10-12-րդ դարերում, որը հաստատվում է ատենախոսության մեջ ներկայացված հնչյունական, ձևաբանական և բառապաշարային բացառիկ զուգաբանություններով:

Կիրառական նշանակությունը

Ատենախոսությունն ունի ոչ միայն կարևոր լեզվաբանական նշանակություն հյուսիսարևմտյան իրանական լեզուների պատմական և համեմատական ուսումնասիրության համար, այլև ոչ պակաս նշանակություն՝ տարածության մեջ տարբեր լեզուներով (բարբառներով) խոսող խմբերի տեղաշարժերը որոշարկելու առումով:

Ատենախոսության մեթոդաբանական հիմքը

Աշխատանքում կիրառվել է լեզվաբանության պատմահամեմատական մեթոդը:

Ատենախոսության փորձաքննությունը

Ատենախոսությունը քննարկվել է Հայ-ռուսական համալսարանի Արևելագիտության ինստիտուտի գիտխորհրդում և երաշխավորվել հրապարակային պաշտպանության: Թեմայի հիմնադրույթներն արտացոլված են հեղինակի հոդվածներում:

Ատենախոսության կառուցվածքն ու բովանդակությունը

Աշխատանքը կազմված է ներածությունից, երկու գլուխներից, հավելվածից, եզրակացությունից և գրականության ցանկից, որոնց համառոտ նկարագրությունը տրվում է ստորև:

Ներածություն

Ներածությունը բաղկացած է չորս մասից.

- 1) Առաջին մասում ներկայացվում են ատենախոսության նպատակն ու խնդիրները:
- 2) Երկրորդ մասում ներկայացված է լեզվամիությունը կազմող լեզուների աշխարհագրական տարածքը:
- 3) Երրորդ մասում շոշափվում են աշխատանքի մեթոդաբանությունը և զուգաբանությունների ընտրության չափանիշները:
- 4) Չորրորդ մասում ներկայացված է ուսումնասիրվող լեզուների և բարբառների տառադարձման համակարգը:

Գլուխ I. Հնչյունական զուգաբանություններ

Առաջին գլուխը նվիրված է լեզվամիության մեջ մտնող լեզուների հնչյունական համակարգի ուսումնասիրությանը: Որպես հնչյունական զուգաբանություն առանձնացվում է հին իրանական բառակարգի **h₂*- (**xw*-/**hw*-) >*w*-/*v*-զարգացումը զագայում և գորանիում: Օրինակ՝

• զագա (հարավային բարբառ) *wā*, *wāi*, *wāyā/a*, *wāka*, *wāra*, (հյուսիսային բարբառ) *wāa*, *wāya*, *wāra* «քույր», գորանի (քանդավայի, բաջալանի, գարդայի, լուհնի, շաբաքի բարբառներ) *wāle/a*, *wāli*, *wālik* < նախաիրանական **h(u)qahar*-/*h(u)qāhar*- (< նախահնդեվրոպական **syesor*-): Սակայն ավետերեն *x^harhar*-, միջին պարսկերեն *hw^h(l)* (AHTE(l))/*xwah(ar)*/, մանիքեական միջին պարսկերեն *xw^h/xwāh*/, պարթևերեն/մանիքեական պարթևերեն *wx^r/wxār*/, սողդերեն *γw^rh*, *xw^r /xwār*/, խոթաներեն *hvar*: Հմմտ. ժամանակակից պարսկերեն خوار [x^wāhar], քրդերեն

(հյուսիսային և կենտրոնական բարբառներ) *xūšk, xūh, xūhā*, (հարավային բարբառ) *xwayšk, xwašk, xō(y)šk*, մազանդարանի *xāxer*, գիլաքի *xā/axur*, սեմնանի *xuāka*, սանգեսարի *xak, xaku*, սորխեի *xāk*, լասգերդի *xāk*, շահմիրզադի *xaxar*, բիյաբունաքի *xuaka*, աֆթարի *xaker*, խունսարի *xūā*, գյազի *xu/ox*, թալեղանի *hova, huā, xā*, թաթերեն *xāv, xāla, xow, hāvar, hāv, howa, howlig*, բելուջերեն *gohār, gwār, guhār, gwahār*, պարաչի *xī* (< **hvahī*), օրմուրի *xwār*, փաշթոն *xor*, օսերեն (իրոնական բարբառ) *xo*, (դիզբրական բարբառ) *xwæræ*, յիդդա *ixō* (< **yaxwā* < **ha^vva* < **huāha*-) և այլն:

• զագա (հյուսիսային և հարավային բարբառներ) *ward-* (*wan-*), գորանի (լուհոնի, քանդուլայի, բաջալանի, շաբաքի, գահվարայի, գավրաջուի, գարդայի բարբառներ) *wā/ard/δ-* (*war-*)< նախաիրանական **hvar-* «ուտել»: Հմմտ. ավեստերեն *x^var-*, միջին պարսկերեն *hwl-* (‘ŠTHN-) /*xwar-*/, մանիքեական միջին պարսկերեն *xwr-* /*xwar-*/, պարթևերեն/մանիքեական պարթևերեն *wxr-* /*wxar-*/, խթանեստերեն *hvar-*, սողդերեն *xwr* /*xwar, xur*/, *xwyr-* /*xwēr-*/, խորեզմերեն *xwr-*: Նոր իրանական լեզուներում՝ նոր պարսկերեն خوردن [x^va/urdan], քրդերեն (հյուսիսային բարբառ) *xwār-/xu-*, (կենտրոնական բարբառ) *xwārd-/xō-*, (հարավային բարբառ) *xwārd-*, *hwārd-*, թալիշերեն (հյուսիսային բարբառ) *hārd-/ha-*, (կենտրոնական բարբառ) *hard-/ar-*, (հարավային բարբառ) *hard-/har-*, թաթերեն *hard-/har-*, գիլաքի *xurd-/xur-*, մազանդարանի *xord-/xor-*, սեմնանի *xurd-*, *xurt/xur-*, սանգեսարի *-xort-*, *-xord-/xun-*, շահմիրզադի *xord-/xor-*, ֆարիզանդի *-xard-*, *-xa-/xar-*, գյազի *xort-/xer-*, խունսարի *xurt-/xor-*, *xur-*, համադանի *xort-/xar-*, իսֆահանի *xort-/xer-*, նայինի *xārt-/xur-*, նաթանգի *-xard-/xor-*, սիվանդի *fārd-/fer-*, պարաչի *xar-/xūr-*, օրմուրի *xuluk, xwalak/xur-*, օսերեն (իրոնական բարբառ) *xæryn/xord-*, *xærd-*, (դիզբրական բարբառ) *xwærun/xward-*, փաշթոն *xwarəll/xūr-*, յաղնբի *x^(w)ortal/x^var-*, շուրնի *xūd/xar-*, սարիքուլի *xig/xor-*, յազդուլամի *xug/xār-*, *x^var-*, յիդդա *xoar-/xur-*, մունջի *xūr-/xur-* և այլն:

Գլուխ II. Ձևաբանական գուգաբանություններ

2.1 Սահմանական եղանակի ներկա ժամանակաձևի կազմությունը

2.1.1 Հին իրանական *-ant-ով (<նախահնդեվրոպական *-ent-/*-ont-) ներկա դերբայից կազմված սահմանական եղանակի ներկա ժամանակաձև

Այս ներկա ժամանակաձևը հանդիպում է զագայում, արևելյան գիլաքիում, մազանդարանիում, Սեմնանի շրջանի բարբառներում (սորխեի, լասգերդի, աֆթարի, սանգեսարի, շահմիրզադի), թաթոյիդ թալեղանիում, կենտրոնական կասայան բարբառներում (քալարդաշթի, թոնեքաբոնի, ռամսարի) և կենտրոնական Սլբորդի որոշ բարբառներում (վելաթուրուի կամ վելայաթոռուդի, յուշի, ջաջոռուդի): Օրինակ զագա (հյուսիսային բարբառ)*sona* «ես գնում եմ», (հարավային բարբառ)*nusnanā*«ես գրում եմ», արևելյան գիլաքի (լահիջանի)*anəm*«ես գալիս եմ», (լանգառուդի) *gunəm*«ես ասում եմ», մազանդարանի (սարավի)*persembe* «ես հարցնում եմ»,(ամուլի)*demə*«ես տալիս եմ», (բաբուլսարի)*demme*«ես տալիս եմ», (Էսփիվարդի)*gəmbə*«ես ասում եմ», թաթոյիդ թալեղանի *āmə*«ես գալիս եմ», վելաթուրուի *ešnumma*«ես նայում եմ», յուշի *zammo*«ես հարվածում եմ», ջաջոռուդի *šunema* «ես գալիս եմ», քալարդաշթի *fameme* «ես հասկանում եմ», թոնեքաբոնի *sufanom*«ես այրում եմ», ռամսարի *šānəm/šonom* «ես գնում եմ», սորխեի *hakin* «ես անում եմ», լասգերդի *ākin* «ես անում եմ», աֆթարի *ānni*

«ես գալիս եմ», սանգեսարի *nerendi* «ես նստում եմ», շահմիրգադի *porsemma* «ես հարցնում եմ»:

2.1.2 Ջրո ցուցիչով սահմանական եղանակի ներկա ժամանակաձև

Ներկա ժամանակաձևը չունի որևէ ցուցիչ հարավային թալիշերենում, արևմտյան գիլաքիում, կենտրոնական թաթերենում, թաթոյիդ ռուրքարիում, կենտրոնական կասսայան թոնեքաբոնի և ռամսարի բարբառներում (ներկա II): Այն կազմվում է ներկայի հիմքով և ներկա ժամանակաձևի համապատասխան դիմային վերջավորություններով: Օրինակ՝ հարավային թալիշերեն (մասալի)*xunum* «ես կարդում եմ», (մասուլեի)*nišəm* «ես նստում եմ», արևմտյան գիլաքի (ռաշթի)*nəšinəm* «ես նստում եմ», կենտրոնական թաթերեն (քարնադի)*xvarem* «ես ուտում եմ», (լերդի)*šim* «ես գնում եմ», (շալի)*verijəm* «ես վազում եմ», (դերովի)*šum* «ես գնում եմ», (խոյինի)*gerem* «ես վերցնում եմ», ռուրքարի *ganom* «ես ընկնում եմ», թոնեքաբոնի *xarəm* «ես ուտում եմ», ռամսարի *zanəm* «ես հարվածում եմ»:

2.2 Սահմանական եղանակի ներկա և անցյալ շարունակական ժամանակաձևեր

2.2.1 *andar*-ով կազմված սահմանական եղանակի ներկա և անցյալ շարունակական ժամանակաձևեր

2.2.1.1 *andar*-ով կազմված օժանդակ բայը հաջորդում է հիմնական բային:

Այս ներկա և անցյալ շարունակական ժամանակաձևերը հանդիպում են հյուսիսային թալիշերենում, թաթերենում, գիլաքիում, կենտրոնական կասսայան ռամսարիում: Օրինակ՝ թալիշերեն (հյուսիսային բարբառ)*vaštedam/vaštam/váštam* «ես ցատկում եմ», *voteda/votda bim* «ես ասում էի», թաթերեն (հարավային բարբառ) *xordanuind* «նրանք ուտում են», (կենտրոնական բարբառ)*argatarim* «ես գնում եմ; վերցնում եմ», *āmeda bim* «ես գալիս էի», (հյուսիսային բարբառ)*āmānden* «ես գալիս եմ», *šende berik* «գնում էիր», գիլաքի (արևմտյան բարբառ I) *kudən dərəm* «ես անում եմ», *fovordəndubum* «ես ուտում էի», (արևելյան բարբառ I) *šo darəm* «ես գնում եմ», *hada dəbum* «ես գնում էի», ռամսարի *ništərəm* «ես նստում էի», *hamadabām* «ես գալիս էի»:

2.2.1.2 *andar*-ով կազմված օժանդակ բայը նախորդում է հիմնական բային:

Այս կառուցը օգտագործվում է ներկա և անցյալ շարունակական ժամանակաձևերի կազմության համար կենտրոնական թաթերենում, թաթոյիդ թալեղանիում և ալամութիում, մազանդարանիում, կենտրոնական Ալբորզի բարբառներում (վելաթրուի, լանիզի, դարբանդսարի), Սեմնանի շրջանի բարբառներում (աֆթարի, սանգեսարի, շահմիրգադի), կենտրոնական կասսայան բարբառներում (քալարդաշթի, թոնեքաբոնի): Օրինակ՝ կենտրոնական թաթերեն (դիքին-մարադեի)*dari mebin* «ես դառնում եմ», թալեղանի *dare xərm* «մենք ուտում ենք», *dare xorem bia* «նա ուտում էր», ալամութի *dari mi šik* «դու գնում ես», *dari eškia* «ջարդում է», *dāri eškast* «ջարդում էր», մազանդարանի (սարավի)*dar(me) kār kāmbe* «ես աշխատում եմ», *dai(ye) bāzi kārde* «նա խաղում էր», (Էսփիվարդի)*dar(ə) xənnə* «նա ուտում է», *dai(ə) xərdə* «նա ուտում էր», (քալիջան-ռոսթադի)*dar jombə* «ես ծամում եմ», *dai šimə* «ես գնում էի», (քորդեխեյլի)*dar(ne) šunne* «նրանք գնում են», *dai(ε) pāre bie* «պայթում էր», վելաթրուի *dara varma* «ես

տանում են», լանիզի *dare zendegi komi* «մենք սպրում ենք», դարբանդասարի *dave xordema* «ես ուտում էի», աֆթարի *dari nerenni* «ես նստում եմ», *dabošti minerāšti* «ես նստում էի», սանգեսարի *dari xunendi* «ես նստում եմ», *dabiyi mišuyi* «ես գնում էի», շահիբրզադի *dar āmma* «ես գալիս եմ», *davema mogotama* «ես ասում էի», քալարդաշթի *daremi baremi* «մենք տանում ենք», *dabiyame barimiyame* «մենք տանում էինք», թոնեքաբոնի *dare bagom* «ես ասում եմ», *dabām bagom* «ես ասում էի»:

2.2.2 *kV(r)(V)*-ով կազմվող սահմանական եղանակի ներկա և անցյալ շարունակական ժամանակաձևեր

Հարավային և կենտրոնական թաթերենը, հարավային և կենտրոնական թալիշերենը և արևմտյան գիլաքին (II) օգտագործում են *kV(r)(V)* մասնիկը ներկա և անցյալ շարունակական ժամանակաձևերի կազմության համար:

2.2.2.1 *kV(r)(V)*-ով կազմված օժանդակ բայը նախորդում է հիմնական բայի խոնարհված ձևերին:

Այս կազմությունը հանդիպում է հարավային թալիշերենում, հարավային և կենտրոնական թաթերենում, արևմտյան գիլաքիում (II): Օրինակ՝ հարավային թալիշերեն (մասուլեի, մասալի)*kəṛā ākarəm* «ես բացում եմ», *kəṛā xəsim* «ես քնում էի», հարավային թաթերեն (եբրահիմաբադի) *kārā mākarīa* «բացում է», *kārā mākarīasta* «բացում էր», կենտրոնական թաթերեն (թարումի) *kara mikari* «դու անում ես», (շալի, քոլուրի, դերովի) *kerā pajəm* «ես եփում եմ», *kerā larzim* «ես դողում էի», (զանդումաբի) *kora xose* «նա քնում է», (քարանի) *kāri xossem* «ես քնում եմ», (քաջալի) *kāri marəm* «ես ուտում եմ», *kāri mə nəštīm* «ես նստում էի», արևմտյան գիլաքի *karə xorə* «նա ուտում է», *karə ništi* «դու նստում էիր»:

2.2.2.2 Չխոնարհվող *kore*-ն հաջորդում է հիմնական բայի խոնարհված ձևերին:

Այս կառուցվածքը օգտագործվում է կենտրոնական թաթերենի քաջալի բարբառում ներկա շարունակական (II) ժամանակաձևի կազմության համար: Օրինակ՝ քաջալի *mi šim kore* «ես գնում եմ»:

2.2.2.3 *kVr*-ով կազմված օժանդակ բայի խոնարհված ձևերը հաջորդում են հիմնական բայի անցյալ դերբային:

Կենտրոնական թաթերենի քարանի բարբառը կազմում է ներկա շարունակական (II) ժամանակաձևը *kVr*-ով կազմված օժանդակ բայի ներկա ժամանակաձևով խոնարհված ձևերի և հիմնական բայի անցյալ դերբայի համադրությամբ: Օրինակ՝ *āmīa karem* «ես գալիս եմ»:

Անցյալ շարունակականը (II) հետևում է ներկա շարունակականի (II) կազմությանը փոխարինելով *kVr*-ի ներկայով խոնարհված ձևերը անցյալ անկատարով: Օրինակ՝ *virita kardeym* «ես վազում էի»:

2.2.2.4 *kV(r)*-ի խոնարհված ձևերը նախորդում են անորոշ դերբային:

Կենտրոնական թալիշերենում ներկա շարունակական ժամանակաձևը կազմվում է *kā(x)*-ով կազմված օժանդակ բայի ներկա ժամանակաձևով խոնարհված ձևերի և

անորոշ դերբայի համադրությամբ: Անցյալ շարունակական ժամանակաձևը կիրառում է նույն կառույցը փոխարինելով *kā(r)*-ի ներկա ժամանակաձևով խոնարհումը անցյալ կատարյալով: Օրինակ՝ ասալեմի *kārima vigate* «ես վերցնում եմ», *kā(r) bim vinde* «ես տեսնում էի», փարեսարի *kārima pate* «ես եփում եմ», *kā(r) bim xəle karde* «ես կանչում էի»:

2.2.3 *andar*-ի և *kV(r)(V)*-ի համադրությամբ կազմվող սահմանական եղանակի ներկա և անցյալ շարունակական ժամանակաձևեր

2.2.3.1 *kārdar*-ի խոնարհված ձևերը հաջորդում են հիմնական բայի խոնարհված ձևերին:

Հարավային թաթերենի էշթեհարդի բարբառը ներկա շարունակական ժամանակաձևի կազմության համար օգտագործում է հիմնական բայի սահմանական եղանակի ներկա ժամանակաձևով խոնարհված ձևեր+*kārdar*-ով կազմված օժանդակ բայի ներկա ժամանակաձևով խոնարհված ձևեր կառույցը: Օրինակ՝ *mi ši kārdari* «նա գնում է»:

2.2.3.2 Քարացած *karda* մասնիկը նախորդում է հիմնական բայի խոնարհված ձևերին:

Կենտրոնական թաթերենի քաֆթեջի բարբառը ներկա շարունակական ժամանակաձևի կազմության համար օգտագործում է քարացած *karda* մասնիկի և հիմնական բայի սահմանական եղանակի ներկա ժամանակաձևով խոնարհված ձևերի համադրությունը: Օրինակ՝ *kardame šəm* «ես գնում եմ»:

2.2.3.3 Քարացած *dakārə*/մասնիկը նախորդում է հիմնական բայի խոնարհված ձևերին:

Թաթոյիդ ուղբարիի բարբառում ներկա և անցյալ շարունակական ժամանակաձևերը կազմվում են չխոնարհվող *dakārə*/մասնիկով և համապատասխանաբար հիմնական բայի սահմանական եղանակի ներկա և անցյալ կատարյալ ժամանակաձևերի խոնարհված ձևերով: Օրինակ՝ *dakārənə visom* «ես գրում եմ», *dakārənə višt* «նա գրում էր»:

2.2.3.4 Անորոշ դերբայը դրվում է քարացած *karə/kərə* մասնիկի և *dar*-ով կազմված օժանդակի բայի խոնարհված ձևերի միջև:

Այս կառույցը հանդիպում է արևմտյան գիլաքիում սահմանական եղանակի ներկա և անցյալ շարունակական (III) ժամանակաձևերի կազմության համար, օրինակ՝ *karə xurdən darəm* «ես ուտում եմ», *karə xoftan da bum* «ես քնում էի»:

2.2.3.5 Կարճ անորոշ դերբայը նախորդում է քարացած *ka* մասնիկին, որին հաջորդում են *dər-/də*-ի խոնարհված ձևերը:

Արևելյան գիլաքիում այս կառույցը կիրառվում է անցյալ և ներկա շարունակական ժամանակաձևերի (II) կազմության համար: Օրինակ՝ *gute ka dərəm* «ես ասում եմ», *gute ka də bum* «ես ասում էի»:

2.2.4. Մահմանական եղանակի ներկա և անցյալ շարունակական ժամանակաձևերի կազմությունը ցուցական դերանուններով

Հյուսիսային զագայում և հյուսիսային թաթերենի քալասուրի-խոյնատուղի բարբառում այս ժամանակաձևերի կազմության համար օգտագործվում է ցուցական դերանուն + բայի դիմային վերջավորություններ + հիմնական բայի համապատասխան ներկա և անցյալ անկատար ժամանակաձևերով խոնարհված ձևեր կառույցը: Օրինակ՝ հյուսիսային զագա *az nāo yanuna* «ես գալիս եմ», *mā nāw nīsanīmē ro* «մենք նստում էինք», քալասուրի-խոյնատուղի *avum onjāre* «ես կտրում էի», *enum šušte* «ես լվանում էի»:

2.3 Հղձական եղանակից ծագող անկատարանցյալ ժամանակաձև

2.3.1 Ներկայի հիմքով կազմված անկատար անցյալ ժամանակաձև

2.3.1.1 Ներկայի հիմք + -i- կառույց

Այս կառույցը հանդիպում է թալիշերենում և կենտրոնական թաթերենում: Օրինակ՝ հյուսիսային թալիշերեն (լենքորանի) *avaim* «ես բերում էի», (լերիքի) *ahayš* «դու ուտում էիր», (անբարանի) *akim* «ես անում էի», կենտրոնական թալիշերեն (ասալեմի) *viragənim* «ես ընկնում էի», (փարեսարի) *anəšim* «ես նստում էի», հարավային (մասալի) *šuriri* «ես լվանում էի», (մասուլեի) *lakim* «ես ընկնում էի», կենտրոնական թաթերեն (շալի) *heizi* «նա վեր էր կենում», (քոլուրի) *vəjim* «ես ասում էի», (դերովի) *šim* «ես գնում էի», (գելլավանի) *harim* «ես ուտում էի»:

2.3.1.2 Ներկայի հիմք + -(V)n/m(V)- կառույց

Այս բանաձևը կիրառում են գորանին, կենտրոնական կասայան բարբառները (քալարդաշթի, թոնեքաբնի, ռամսարիII), թաթոյիդ թալեղանին: Օրինակ՝ գորանի *ārēnē* «ես բերում էի», քալարդաշթի *pušimiyame* «ես հագնում էի», թոնեքաբնի *gona bām* «ես ասում էի», ռամսարի *kušanā bām* «ես սպանում էի», թալեղանի *šem biame* «ես գնում էի»:

2.3.2 Անցյալի հիմքով կազմված անկատար անցյալ ժամանակաձև

2.3.2.1 Անցյալի հիմք + -i- կառույց

Անկատար անցյալը օգտագործում է այս կառույցը արևմտյան գիլաքիում, կենտրոնական թաթերենում, թաթոյիդ ռուդբարիում: Օրինակ՝ *šeyim/šuyim* «ես գնում էի», կենտրոնական թաթերեն (գանդոմարի) *devaštaym* «ես վազում էի», (քարանի) *viriteym* «ես վազում էի», (քարնադի) *šeym* «ես գնում էի», ռուդբարի *gutim* «ես ասում էի»:

2.3.2.2 Անցյալի հիմք + -(V)n/m(V)- կառույց

Այս կազմությունը հանդիպում է կենտրոնական կասայան ռամսարիի բարբառում և զագայում: Օրինակ՝ ռամսարի *katenā bām* «ես ընկնում էի», զագա *šiyēna* «ես գնում էի»:

2.4 Ըի-/ժի- ժխտական մասնիկը

Ջագան և հյուսիսային թաթերենի հարգանի բարբառը ժխտման համար օգտագործում են *čī-/čī-* ժխտական մասնիկը:

Օրինակ՝

զագա (հարավային բարբառ)

yaw kinjā min ā nawīya astā/ast bī.

«Ես ունեմ/ունեի նոր զգեստ»:

yaw kinjā min ā nawīya činē yā/bī.

«Ես չունեմ/չունեի նոր զգեստ»:

զագա (հյուսիսային բարբառ)

domānē ay astē/ast bī.

«Ես ունեմ/ունեի երեխաներ»:

domānē ay čino/čin bī.

«Ես չունեմ/չունեի երեխաներ»:

հարգանի

čaman en kōrīrī xabarem čīnīya.

«Ես դրա մասին տեղեկություն չունեմ»:

2.5. Հոլովական համակարգը

2.5.1 Ուղղական հոլովի հոգնակի թվի և թեք հոլովի եզակի թվի կազմության համընկնում

Կենտրոնական թաթերենի քաֆթեջի բարբառում, հարավային թաթերենի չալի և սագգաբադի բարբառներում, Մեմնանի շրջանի սեմնանի և մոմենաբադի բարբառներում, գորանիի հավրամի բարբառում, զագայում դեռևս պահպանվել է գոյականի սեռի քերականական կարգը: Մի կողմից արական սեռի գոյականների հոգնակի թվի ուղղական հոլովի կազմությունը նույնանում է եզակի թվի թեք հոլովի կազմության հետ սեմնանիում, կենտրոնական թաթերենի քաֆթեջի բարբառում, մոմենաբադիում, զագայում, հարավային թաթերենի չալի և սագգաբադի բարբառներում, մյուս կողմից այս համընկնումը նկատելի է իգական սեռի գոյականների դեպքում սեմնանիում, գորանիում, կենտրոնական թաթերենի քաֆթեջի բարբառում: Օրինակ՝

սեմնանի

asp«ձի»

karga«հավ»

արական

իգական

ուղղական հոլով եզ.թ.

asp

karga

թեք հոլով եզ.թ.

aspi

kargi

ուղղական հոլով հզ.թ.

aspi

kargi

թեք հոլով հզ.թ.

aspun

kargun

կենտրոնական թաթերեն (քաֆթեջի)

mardak«տղամարդ»

kelek«աղջիկ»

արական

իգական

ուղղական հոլով եզ.թ.

mardak

keleka

թեք հոլով եզ.թ.

mardakə

kelekə

նւղղական հոլով հգ.թ.	<i>mardakə</i>	<i>kelekə</i>
թեք հոլով հգ.թ.	<i>mardakon</i>	<i>kelekon</i>

գորանի

	<i>har</i> «ավանակ»	<i>aḍā</i> «մայր»
	արական	իգական
նւղղական հոլով եգ.թ.	<i>har</i>	<i>aḍā</i>
թեք հոլով եգ.թ.	<i>harī</i>	<i>aḍe</i>
նւղղական հոլով հգ.թ.	<i>hare</i>	<i>aḍe</i>
թեք հոլով հգ.թ.	<i>harā</i>	<i>aḍāyā</i>

մումենաբադի

	<i>asb</i> «ձի»	<i>boza</i> «այծ»
	արական	իգական
նւղղական հոլով եգ.թ.	<i>asb</i>	<i>boza</i>
թեք հոլով եգ.թ.	<i>asbe</i>	<i>boza</i>
նւղղական հոլով հգ.թ.	<i>asbe</i>	<i>boze</i>
թեք հոլով հգ.թ.	<i>asbon</i>	<i>bozon</i>

զազա

	<i>birā</i> «եղբայր»	<i>wāa</i> «քույր»
	արական	իգական
նւղղական հոլով եգ.թ.	<i>birā</i>	<i>wāa</i>
թեք հոլով եգ.թ.	<i>birāy</i>	<i>wāa</i>
նւղղական հոլով հգ.թ.	<i>birāy</i>	<i>wāy</i>
թեք հոլով հգ.թ.	<i>birāyu(n)</i>	<i>wāu(n)</i>

հարավային թաթերեն (սազզաբադի)

	<i>varg</i> «զայլ»	<i>miša</i> «ոչխար»
	արական	իգական
նւղղական հոլով եգ.թ.	<i>varg</i>	<i>miša</i>
թեք հոլով եգ.թ.	<i>varge</i>	<i>miša</i>
նւղղական հոլով հգ.թ.	<i>varge</i>	<i>miše</i>
թեք հոլով հգ.թ.	<i>vargún</i>	<i>mišún</i>

հարավային թաթերեն (չալի)

<i>xar</i> «ավանակ»	<i>karka</i> «հավ»
արական	իգական

ուղղական հոլով եզ.թ.	<i>xar</i>	<i>kárka</i>
թեք հոլով եզ.թ.	<i>xáre</i>	<i>kárka</i>
ուղղական հոլով հզ.թ.	<i>xáre</i>	<i>kárke</i>
թեք հոլով հզ.թ.	<i>xarón</i>	<i>karkón</i>

2.5.2 *rādiy*-ից ծագող բացառական հոլովի ցուցիչ

Զազայում և հյուսիսային թաթերենի հարզանիի բարբառում բացառական հոլովն արտահայտվում է *rV* ետդիրով, որը հանգում է հին պարսկերեն *rādiy* ետդիրին:

Օրինակ

զազա

Har diyī tabar da roništi/ništi ro, findiqī wardī ū čāyā kaska šimita, bilbilē ka dāra rā firdāyēna dārēnā sar tamāša kardi.

«Նրանք երկուսով նստել էին դրսում, ուտում էին ընկույզ և ըմպում էին կանաչ թեյ՝ դիրտերով, թե ինչպես են ծվլլալով ծառից ծառ թռչում սոխակները»:

հարզանի

man en jōbe teyīrī ūmūtma,

«Ես այս բառը քեզնից եմ սովորել»:

2.5.3. Ներգոյական հոլովի կազմությունը հին իր. **zrd*-ից ծագող ձևերով

Զազայում, թալիշերենում, թաթերենում, թաթոյիղ թալեղանիում, մազանդարանիում, կենտրոնական Ալբորզի բարբառներում (լալունի, շահրեսթանաքի, վելաթրուի, յուշի), կենտրոնական կասայան բարբառներում (ռամսարի, քալարդաշթի), գորանիում, Սեմնանի շրջանի բարբառներում (սեմնանի, բիյաբունաքի, աֆթարի, սանգեսարի, շահմիրզադի) ներգոյական (locative-inessive) հոլովը արտահայտվում է հին իր. **zrd* «սիրտ»-ից ծագող ձևերով:

Օրինակ

զազա (ձոզաթի բարբառ)

mā maktubān kanīmē zarayē qutiya. «Մենք դնում ենք նամակները տուփի մեջ»:

թալիշերեն (անբարանի)

hiün dālān gandəm zārd bə. «Ցորենը դեղնել էր դաշտերում»:

թաթերեն (քաֆթեջի)

čela ke dāla nehāyā. «Իլիկը տան մեջ է»:

թալեղանի

sang bakate hawzi dele «Քարն ընկավ ջրավազանի մեջ»:

մազանդարանի

me otāq-e dele «Սենյակի ներսում»

վելաթրուի

ye yadr-i asal hoita, xaši dōkkun behešta, ya kōisa-i dēla behešta.

«Նա բերեց մի քիչ մեղր, լցրեց այն ամանի մեջ իր խամուլում»:

ռամսարի

čamedān-e del «Ճամայրուկի մեջ»

սեմնանի

a šamā pi xeili mamnun-um ki šamā h(o)stun **dela**-e kāya mu pi qadr(e)dāni hā-k(a)rjītun.

«Ես շատ շնորհակալ եմ ձեզնից, որ դուք ինձ գնահատել եքձեր նամակում»:

աֆթարի

mon das **dela** hečči denaboa.

«Իմ ձեռքում ոչինչ չկա»:

շահվիրզադի

ū **dala** šiša dārā.

«Շշի մեջ ջուր կա»:

գորանի (քանդուվայի)

ya žanī xās **dili** bāzār tušim āma, bardanim a yāna.

«Ինձ մի գեղեցիկ կին հանդիպեց շուկայում և ինձ տուն տարավ»:

Հավելված. Բառային զուգաբանություններ

Թեմայի ուսումնասիրության ընթացքում հայտնաբերվել են երեսուն բառային զուգաբանություններ, որոնք համառոտ ներկայացված են ստորև.

1. Չազա (հարավային) *arma*, *armaī*, *ērmī*, (հյուսիսային) *harma* «բազուկ», թալ. *ām* «ուս; բազուկ»:
2. Չազա (հյուսիսային) *āσμα*, (հարավային) *āšmī*, *āšma*, *āšmā* «լուսին», թալիշերեն *ov*, *ovšam*, *ošum*, թաթերեն *owešma*, *ušma/ā*, *ošma*:
3. Թալիշերեն *asp/ bō* «հեծյալ», զազա (հարավային) *aspār*, *āspār*, *spār*:
4. Չազա (հարավային) *barmā-*, (հյուսիսային) *barvā-/ barbā-* «լացել, արտասովել», թալիշերեն *bame*, թաթերեն (շալի, դերովի, քոլուրի) *barama*, (հարզանի) *beram/beramiste*, (ասքեսթանի) *bəraməste*, (գելլավանի) *bəraməsi*, (քարինի, քարնադի) *bəraməsan*, (քաջալի) *vöramestan*, (լերդի) *bəraməstan*, *beremesten*, (շալի) *bermam/bermas*, (թաքեսթանի) *berban/berbanast*, (լերահիմաբադի) *bebram/bebramast*, (եշթեհարդի) *berben/berbenest*, մազանդարանի *bərmə*, *bērmē*, գիլաքի *barmē*, քալարդաշթի *berme*, թոնեքարնի *bormē*, գորանի (քանդուվայի) *buṛīn*, (զավրաջուի) *biram-/biramis-*, սեմնանի *burma*, սանգեսարի *borma*, *bərma*, լասգերդի *burma*, աֆթարի *burme*:
5. Չազա *čam* «գետ», գորանի (քանդուվայի, գահվարայի, գարդայի) *čam*:
6. Կասպյան մշակույթային տերմին կարելի է համարել *kata* «բրնձից պատրաստված ճաշատեսակ» բառը:
7. Չազա (հարավային) *kaya*, *kīya*, *kēya*, *kē*, *ka*, (հյուսիսային) *ča* «տուն», թալիշերեն *ka* «id.», թաթերեն *ka*, *kar*, *čar*, գորանի (գահվարայի) *ka*, սեմնանի *kīa*, լասգերդի *ka*, սանգեսարի *k'e*, բիյարունաքի *kīa*, աֆթարի *kīye*:
8. Մազանդարանի *lār* «կանաչ մարգագետին», թալեղանի *lār*, զազա (հյուսիսային) *lāra/lārika* «ճահիճ»:
9. Թալիշերեն (հարավային) *lās(a)* «քար; ժայռ», *lāssa* «քարանձավ», (հյուսիսային) *liūssa* «լեռան գագաթ», գիլաքի *lāsa* «ժայռ», *lās* «քար», մազանդարանի *lās* «քար; ժայռ», սանգեսարի *lis* «հարթ քար»:

10. Մազանդարանի *lavī/e/ə*«կաթսա. փոր», գիլաքի*lavə*, վելաթրուի*lavī*«կաթսա», թալիշերեն*lava(ng)* «կաթսա. փոր», գազա (հյուսիսային)*lē* «մեծ կաթսա»:
11. Չազա*mařa*«մուկ», թալիշերեն*mā/ora*, թաթերեն (խոյինի)*mara*, (քարանգանի)*murā*, գորանի (քանդուլայի, լուհոնի)*mila*:
12. Չազա (հարավային)*mařta, mařda, mařti*, (հյուսիսային) *masta*«վաղը», թալիշերեն*māřta, māřtana, māřtanaj, māřtone*«առավոտյան»,*māřki, māřgi, māřkina, māřkinajə*«վաղը»:
13. Կասպյան*ořtolom/əřtəlm/eřtelem*«պատերազմի, մարտի կոչ», որը պահպանվել է միայն մազանդարանիում և սեմնանիում:
14. Չազա *pil, pila*«մեծ», գիլաքի (ռաշթի)*pile, pil(l)ə* «id.», (լահիջանի)*pilā*, (գալեշի) *pillā*, (լանգեռուդի) *pile, pilā*, (մաչիանի)*pillā*, (ջիրանդեի)*pillā*, թաթերեն (խալխալի)*pillā*, (ալուլաքի)*pillā*, թալեդանի (Ֆաշանդաքի, դոնբուդի)*pillā*, (միրի)*pillā/pille*, (քաշի, սուհանի)*pille*, (հասիրանի)*pila*, ալամութի (գազորխանի)*pil(o)*,թոնեքաբոնի*pillā*, բուին-գահրայի*pillā*:
15. Գիլաքի *rāř*«հաճարենու տեսակ, *Fagus sylvatica L.*», մազանդարանի*rāř*, քալարդաշթի*rāř*, ռամսարի*rāř*, թալիշերեն(հյուսիսային)*razdo*, (հարավային)*ālāř/ālūř*:
16. Չազա*rau*«արագ», թալիշերեն*ra*, թաթերեն*rav*, սեմնանի*raik*:
17. Չազա (հարավային)*sī, sīyar*«քար», թալիշերեն*sey, sə, səg, si*, թաթերեն *səg, səy, sey, sax*:
18. Գիլաքի *sikā*«բաղ», մազանդարանի (սարի, բաբոլի)*sikā*, սանգեսարի*sikā*, աֆթարի*sikā*, շահմիրգադի*sikā*:
19. Չազա *sil*«գոմաղբ», թալիշերեն*səl*:
20. Չազա*sit, řit*«կաթ», գորանի (լուհոնի)*řot*, (քանդուլայի)*řift(e)*, (բաշալանի)*řift*, թալիշերեն*řet*, թաթերեն*řet, řət, řert*, սեմնանի*řat*, սանգեսարի*řat*, սորխեի*řat*, լասգերդի*řat*, բիլաբունաքի*řat*, աֆթարի*řet*:
21. Թալիշերեն *sūk, sūkola, sūko*«աքաղաղ», թաթերեն*sōgla*, գիլաքի*sūkule*:
22. Մազանդարանի*talū, talī*«փուշ», սեմնանի*tali, tale*«վայրի փշոտ բույս», թալիշերեն*tīa*«փուշ», գազա*tali*:
23. Թաթերեն*tīl*«ցելխ», թալիշերեն*tul, təl, təlin, tīlend*«ցելխոտ; կեղտոտ», մազանդարանի*tīl, tīlən*, գիլաքի*tīl, tūl, tūl*, սեմնանի*tōl(a), tīl(a)*, լասգերդի, սորխեի*tōl, tūl*, սանգեսարի*tūl*:
24. Չազա*usār, wusār, wasār, visār, wasārī, vazārī*«զարուն», թալիշերեն*avasōr*, թաթերեն (հարզանի) *āvāsōr*, (աքթեսթանի) *avsāl*, (քաշալի) *avasāl*:
25. Թալիշերեն*vəřm* «լոր, *Coturnix*», գիլաքի*vūřūm, vořūm, ūřūm*, մազանդարանի *vəřəm*:

26. Չագա (հյուսիսային) *vēsā-*, (հարավային) *vasā-*«վառել», թալիշերեն *vas'-*, թաթերեն *vas'-*:
27. Չագա (հյուսիսային) *vindā-*, (հարավային) *vindard-*«մնալ», թաթերեն (վաֆսի) *vender-*«կանգնել; մնալ», (ալվիրի) *vendar-*«կանգնել», (շալի, քարանգանի) *vəndard-*«մնալ», (քաջալի, քուլուրի) *vendar-*«կանգնել», (հարզանի) *vend-*, թալիշերեն (մասուլե) *vənd-*:
28. Չագա (հարավային) *vizēr*, (հյուսիսային) *vižēr*, *vižēr*«երեկ», թալիշերեն (մասալի) *ziri*, (մասուլեի) *zer*, (ասալեմի) *izər*, (անբարանի, լենքորանի) *zina*, թաթերեն *zir*, *azir/a*, սեմանաի *izizi*, լասգերդի *hazi*, սորխեի *aza*, աֆթարի *yezze*, շահմիրզադի *ādī*, սանգեսարի *izi*, գորանի (քանդուլայի, գահվարայի, լուհոնի, գավրաջուի) *hizi*, *hiziaka*, (բաջալանի) *uzera/üzēra*:
29. Գալեշի *yaš*«հիվանդություն», գորանի *ēš-/iš-* «ցավել»:
30. Չագա (հյուսիսային) *zārānjā*«կաքավ», (հարավային) *zarāj*, *zarraž*, թալիշերեն *zarāj*, թաթերեն *zarag*, *zaraj*, *zarāj*, *zərəj*, գիլաքի *zarač*, սանգեսարի *zarēž*, *zaraž*, մագանդարանի *zareč*, գորանի (հավրամանի, քանդուլայի) *žaraž(i)*:

Եզրակացություններ

1. Հարավկասպյան-ատրպատականյան իրանական լեզուների և բարբառների հնչյունական, բառային և ձևաբանական զուգաբանությունների քննությունը հաստատում է առաջարկվող լեզվամիության գոյությունը:
2. Հնչյունական մակարդակում հայտնաբերվել է մեկ զուգաբանություն, որը միավորում է զագան և գորանին:
3. Ձևաբանական մակարդակում ամենաշատ զուգաբանություններն ունեն զագան գորանին և թաթերենը (տես աղյուսակներ 1, 2): Չագայի և թաթերենի ընդհանուր վեց զուգաբանություններից երեքը հանդիպում են բացառապես այս երկու լեզուներում:
4. Հայտնաբերվածբառային զուգաբանությունները հիմնավորում են զագայի, գորանիի, թալիշերենի և թաթերենի սերտ կապը (տես աղյուսակներ 3,4):
5. Այսպիսով, հարավկասպյան-ատրպատականյան լեզվամիությունը կազմող լեզուների հնչյունական, բառապաշարային և ձևաբանական զուգաբանությունների ընդհանուր քննությունը (տես աղյուսակներ 5, 6, 7) ցույց է տալիս, որ այս ընդարձակ լեզվամիության մեջ առկա է ավելի նեղ լեզվամիություն, որը միավորում է թաթերենը, թալիշերենը, գորանին և զագան. դա վկայում է այն մասին, որ մինչ Կասպից ծովի հարավային ափերից և Ատրպատականից զագաների և գորանների գաղթելը այս լեզուներով խոսող ժողովուրդները եղել են հարևաններ, որոնց դարավոր լեզվական շփումների արդյունքում էլ ձևավորվել են լեզվամիությունը հիմնավորող զուգաբանությունները:

թալիշերեն
թաթերեն

1
6

	թաթոյիդ բարբառներ	3
	գիլաքի	2
Զագա	մագանդարանի	2
	Սեմնանի շրջանի բարբառներ	3
	կենտրոնական կասպյան բարբառներ	3
	կենտրոնական Ալբորգի բարբառներ	2
	գորանի	2

Աղյուսակ 1. Զագայի և մերձկասպյան-ատրպատականյան լեզուների ձևաբանական գուգաբանությունների քանակը

	թալիշերեն	2
	թաթերեն	3
	թաթոյիդ բարբառներ	2
	գիլաքի	-
Գորանի	մագանդարանի	1
	Սեմնանի շրջանի բարբառներ	2
	կենտրոնական կասպյան բարբառներ	2
	կենտրոնական Ալբորգի բարբառներ	1

Աղյուսակ 2. Գորանիի և մերձկասպյան-ատրպատականյան լեզուների ձևաբանական գուգաբանությունների քանակը

	թալիշերեն	18
	թաթերեն	13
	թաթոյիդ լեզուներ	2
	գիլաքի	4
Զագա	մագանդարանի	6
	Սեմնանի շրջանի բարբառներ	7
	կենտրոնական կասպյան բարբառներ	2
	կենտրոնական Ալբորգի բարբառներ	1
	գորանի	7

Աղյուսակ 3. Զագայի և մերձկասպյան-ատրպատականյան լեզուների բառային գուգաբանությունների քանակը

	թալիշերեն	6
	թաթերեն	6
	թաթոյիդ լեզուներ	-
Գորանի	գիլաքի	3

մազանդարանի	3
Մեմնանի շրջանի բարբառներ	5
կենտրոնական կասպյան բարբառներ	1
կենտրոնական Ալբորզի բարբառներ	-

Աղյուսակ 4. Գորանիի և մերձկասպյան-ատրպատականյան լեզուների բառային զուգաբանությունների քանակը

Ջազա	թալիշերեն	19
	թաթերեն	19
	թաթոյիդ բարբառներ	5
	գիլաքի	6
	մազանդարանի	8
	Մեմնանի շրջանի բարբառներ	10
	կենտրոնական կասպյան բարբառներ	5
	կենտրոնական Ալբորզի բարբառներ	3
	գորանի	10

Աղյուսակ 5. Ջազայի և մերձկասպյան-ատրպատականյան լեզուների ընդհանուր զուգաբանությունների քանակը

Գորանի	թալիշերեն	8
	թաթերեն	9
	թաթոյիդ բարբառներ	2
	գիլաքի	3
	մազանդարանի	4
	Մեմնանի շրջանի բարբառներ	7
	կենտրոնական կասպյան բարբառներ	3
	կենտրոնական Ալբորզի բարբառներ	1

Աղյուսակ 6. Գորանիի և մերձկասպյան-ատրպատականյան լեզուների ընդհանուր զուգաբանությունների քանակը

Մեմնանի շրջանի բարբառներ	թալիշերեն	12
	թաթերեն	11
	թաթոյիդ բարբառներ	3
	գիլաքի	8
	մազանդարանի	11
	կենտրոնական կասպյան բարբառներ	5
կենտրոնական Ալբորզի բարբառներ	3	

Ատենախոսության թեմայով հրատարակվել են

1. Hakobian G., “Landscape Terminology in Western Iranian”, *Rocznik Orientalistyczny*, T. LXXI/2, Polish Academy of Sciences, 2018, pp. 57-65.

2. Hakobian G., Asatrian G., “On *-d- > -l- and *-ǰ- > -l- in Western New Iranian”, *Iran and the Caucasus* 22/3, Leiden-Boston: Brill, 2018, pp. 297-307.
3. Hakobian G., “Nominal Inflection in South-Caspian-Aturpatkan Iranian Dialects”, *Proceedings of the Third International Conference dedicated to Political, Economic and Cultural Relations between Georgia and Iran*, Tbilisi, 2017, pp. 118-126.
4. Hakobian G., “Lexical Similarities of Zazaki and Talishi”, Zeynep Arslan (ed.), *Zazaki-Yesterday Today and Tomorrow. Survival and Standardization of a Threatened Language*, University in Graz, 2017, pp. 33-55.

Акопян Гоар Гарегиновна

ЮЖНОКАСПИЙСКО-АТУРПАТАКАНСКИЙ ИРАНСКИЙ ЯЗЫКОВОЙ СОЮЗ

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.06 — «Древние и новые языки Азии»

Защита диссертации состоится 13-го июня 2022г., в 15:00 часов, на заседании специализированного совета 019 по лингвистике ВАКРА, действующего при Институте языка имени Р. Ачаряна НАН РА.

Адрес: г. Ереван, 0015, ул. Григора Лусаворича 15

РЕЗЮМЕ

Термин «языковой союз» подразумевает, как правило, союз генетически не связанных языков, которые приобрели общие черты на уровнях фонологии, морфологии, лексикона и синтаксиса в результате длительного контактного и конвергентного развития.

В данной работе мы подходим к «языковому союзу» с точки зрения генетически близкородственных языков, рассматривая группу северо-западных иранских диалектов: заза, горани, талышский, татский, гиляки, мазандаранский, диалекты Семнана, а также центральнокаспийские диалекты и некоторые переходные диалекты центрального Альборза.

Диссертация состоит из следующих частей: Введение, Глава I, Глава II, АДДЕНДУМ, Заключение, Библиография.

Во введении обсуждаются цель исследования, географическое распространение языков и диалектов, формирующих данный языковой союз, методологические вопросы и технические детали, касающихся темы диссертационного исследования.

Первая глава посвящена изучению фонетических изоглосс. Фонетические изоглоссы, свойственные для данного языкового союза, в той или иной степени пересекаются с соответствующими элементами курдского, персидского, центральных диалектов. По существу, единственная фонетическая изоглосса, имеющая эксклюзивный характер – это развитие протоиранского начального **h₂-* (**xw-/*hw-*) > *w-/v-* в заза и некоторых диалектах горани. Несмотря на скудность объединяющих фонетических изоглосс, тем не менее, указанное развитие является весьма диагностическим.

Во второй главе представлены морфологические изоглоссы. Нами выделены следующие: 1) настоящее время изъявительного наклонения с формантом, происходящим от древнеиранского **-ant-*, 2) настоящее время изъявительного наклонения без каких-либо маркеров, 3) длительное время изъявительного наклонения, образованного вспомогательным глаголом, производным от *andar*, 4) длительное время изъявительного наклонения, образованного вспомогательным глаголом, производным от *kV(t)(V)*, 5) длительное время изъявительного наклонения, основанном на комбинации *andar* и *kV(t)(V)*, 6) длительное время изъявительного наклонения с указательным местоимением, 7) имперфект, основанный на опативе, 8) маркер отрицания *čī-/čī-*, 9) совпадение единственного числа именительного падежа и множественного числа косвенного падежа, 10) маркер

аблативного падежа, происходящего от *rādiy* и 11) маркер местного падежа, происходящего от древнеиранского **zr'd-*.

Нами замечено, что заза и горани разделяют большинство изоглосс с татским, а не с гиляки или мазандарани, учитывая гипотетическую миграцию в 9/10-12 вв. заза из Южного Каспия, из высокогорья Гилана, Дейлама, на территорию их нынешнего проживания. Южно-Каспийский регион также считается родиной горан, откуда они перебрались на ирано-иракскую границу, где обитают сейчас.

Тема лексических изоглосс исследуется в приложении. Нами обнаружены и проанализированы тридцать лексических изоглосс, отражающих различные семантические аспекты, такие как части тела, названия животных, птиц, небесных объектов, ландшафтная терминология, части суток и времена года, названия растений, абстрактные существительные, глаголы, прилагательные и т.д., которые объединяют языки и диалекты этого обширного региона. И здесь, заза и горани предполагают более тесную связь с татским и талышским языками. Более того, заза и талышский имеют четыре эксклюзивные изоглоссы: заза *arma*, *armaī*, *harma*, *ērmī* «плечо, рука», талышский *ām* 'id.', заза *aspār*, *āspār*, *spār* «всадник», талышский *asp/bō* 'id.', заза *mašti*, *mašda*, *masta* «завтра», талышский *māšta*, *māštana*, *māštanaŋ*, *māštone* «утром», *māški*, *māšgi*, *māškina*, *māškinaj* «завтра», заза *asil* «навоз», талышский *səl* 'id.'.

Следующие лексические изоглоссы встречаются исключительно в заза, талышском и татском: заза *āšma*, *āšmī*, *āšma*, *āšmā* «луна», талышский *ov*, *ovšəm*, *ošum* 'id.', татский *owešma*, *ušma/ā*, *ošma* 'id.', заза *sā*, *sīyar* «камень», талышский *səy*, *sə*, *səg*, *sī* 'id.', татский *səg*, *səy*, *sey*, *sax* 'id.', заза *ausār*, *wusār*, *wasār*, *visār*, *wasārī*, *vazārī* «весна», талышский *avasōr* 'id.', татский *āvāsōr*, *avsāl*, *avasāl* 'id.', заза *vēsā-*, *vašā-* «сжигать», талышский *vaš-* 'id.', татский *vaš-* 'id.', заза *vindā-*, *vindard-* «оставаться», татский *vender-*, *vendar-*, *vəndard-*, *vend-*, *endār-* 'id.', талышский *vənd-*, *ind-* 'id.'.

Горани, в свою очередь, разделяет большинство изоглосс с заза, одна из которых встречается только в этих двух языках: горани *čam* «река», заза *čam* 'id.'.

Эксклюзивные изоглоссы, объединяющих заза, талышский, татский и горани, минимальны, но интересны: заза *maṛā* «мышь», талышский *mā/ora* 'id.', татский *maṛa*, *murā*, горани *mila*.

Таким образом, довольно большое количество изоглосс, объединяющих татский и талышский с заза и горани, отличает их от остальных языков этого обширного региона, образуя малый языковой союз в рамках крупного языкового союза Южного Каспия и Атурпатакана.

Библиография насчитывает более 400 источников.

Лингвистический материал языка заза основан на полевых исследованиях автора.

Gohar Hakobyan Garegin

THE IRANIAN CASPIAN-ATURPATAKAN SPRACHBUND

Thesis for the PhD degree of Philological Sciences, in 10.02.06 “Ancient and Modern Languages of Asia”.

The defense of the thesis will take place on 13 June, 2022 at 15.00 at the session of the Specialised Council of Linguistics 019 of SCC RA in the Language Institute after H.Acharyan NAS RA..

Address: Yerevan 0015, Grigor Lusavorich St. 15.

SUMMARY

The term *Sprachbund* implies as a rule a union of genetically non-related languages that have acquired similar features on the levels of phonology, morphology, syntax, and lexicon, as a result of long coexistence and language contacts. We approach to *Sprachbund* from the perspective of genetically related languages, discussing a group of closely related north-western Iranian languages: Zazaki, Gorani, Talishi, Tati, Gilaki, Mazandarani, the languages of the region of Semnan, as well as the Central Caspian dialects and some of the transitional dialects of the Central Alborz.

The thesis has the following structure: Introduction, Chapter 1, Chapter 2, Addendum, Conclusion, and Bibliography.

Introduction discusses 1) the aim of the present study, 2) the geographical setting of the languages and dialects forming this *Sprachbund*, 3) methodological questions, and 4) technical details.

The first chapter is devoted to the study of phonetic isoglosses: The phonetic isoglosses of the languages forming this *Sprachbund* overlap to varying degree with those of Kurdish, Persian, the Central dialects, and the like. Therefore, the only phonetic feature, bearing exclusive nature, is the development of Proto-Iranian initial **h_u-* (**xw-/*hw-*) to *w-/v-* in Zazaki and some dialects of Gorani. Despite the scarcity of phonetic isoglosses, the mentioned development can be qualified as highly diagnostic for the evaluation of this *Sprachbund*.

The second chapter studies the morphological isoglosses. Here we have separated the following isoglosses: 1) the indicative present tense formant derived from Old Iranian **-ant-*, 2) the indicative present tense without a marker, 3) progressives formed with a locative verb, derived from *andar*, 4) progressives formed with particles derived from *kV(r)(V)*, 5) progressives based on the combination of *andar* and *kV(r)(V)*, 6) progressives built with a demonstrative pronoun, 7) imperfect based on the optative, 8) the *čī-/čī-* marker of the negation of existence, 9) the coincidence of the direct singular and oblique plural, 10) ablative marker going back to *rādīy*, 11) locative-inessive, derived from Old Iranian **zrd-*.

Interestingly, here Zazaki and Gorani share the most isoglosses with Tati and not with Gilaki or Mazandarani, considering the hypothetical migration of Zazas from the South Caspian region, namely the high mountainous parts of Gilan, Deylam, to the area of their present positions during the 9/10th-12th centuries, as a result of several waves of migration. The South Caspian region is also supposed to be the homeland of Gorans, from where Gorans moved to the area where they currently inhabit at an unknown date.

The lexical isoglosses are discussed in the addendum. The languages and dialects of this area have extensive shared lexical isoglosses, reflecting different semantic fields, such as body part terms, animals and birds, celestial objects, landscape terminology, household utensils, nouns denoting part of the day and seasons, plant names, abstract nouns, verbs, adjectives, etc. Here again, curiously enough, Zaza and Gorani suggest a more intimate interaction with Tati and Talishi. Moreover, Zaza and Talishi notably share four exclusive isoglosses: *Zazaarma*, *armaī*, *harma*, *ērmī* ‘shoulder, arm’, Talishi *ām* ‘id.’, *Zazaaspār*, *āspār*, *spār* ‘horseman’, Talishi *asp/bō* ‘id.’, *Zazamašti*, *mašda*, *masta* ‘tomorrow’, Talishi *māšta*, *māštana*, *māštanaġ*, *māštone* ‘in the morning’, and *māški*, *māšgi*, *māškina*, *māškinajo* ‘tomorrow’, *Zazasil* ‘cowdung’, Talishi *səl* ‘manure, horse dung’.

The closer links between Zaza, Talishi and Tati are built on five lexical units, which within Western Iranian have primary function only in these languages: *Zazaāisma*, *āsmī*, *āšma*, *āšmā* ‘moon’, Talishi *ov*, *ovšəm*, *ošum* ‘moon’, Tati *owešma*, *ušma/ā*, *ošma* ‘moon’, *Zazasī*, *sīyar* ‘stone’, Talishi *səy*, *sə*, *səg*, *sī* ‘id.’, Tati *səg*, *səy*, *sey*, *sax* ‘id.’, *Zazausār*, *wusār*, *wasār*, *visār*, *wasārī*, *vazārī* ‘spring’, Talishi *avasōr* ‘id.’, Tati *āvāsōr*, *avsāl*, *avasāl* ‘id.’, *Zaza vēsā-*, *vašā-* ‘to burn’, Talishi *vaš-* ‘to burn; to shine, to light’, Tati *vaš-* ‘to burn; to set on fire; to light’, *Zaza vindā-*, *vindard-* ‘to stay, remain; stand; wait’, Tati *vender-*, *vendar-*, *vəndard-*, *vend-*, *endār-* ‘id.’, Talishi *vənd-*, *īnd-* ‘id.’

Noteworthily, Gorani shares most of the isoglosses with Zazaki, one of which occurs only in these two languages: Gorani *čam* ‘river’, *Zaza čam* ‘id.’.

Exclusive isoglosses between Zazaki, Talishi, Tati and Gorani appear to be minimal, but of a compelling nature: *Zaza maṛā*, Talishi *mā/ora*, Tati *mara*, *murā*, Gorani *mila*, denoting ‘mouse’.

Thus, the striking number of isoglosses that Zazaki, Gorani, Tati and Talishi share, distinguishes them from the rest of the idioms of this vast region, thus forming a smaller Sprachbund within the bigger South Caspian-Aturpatakan Sprachbund.

The bibliography comprises more than 400 sources.

The linguistic data for Zaza is recorded by the author.